

Recenzenti:**ZNANSTVENO PODRUČJE:** Humanističke znanosti**ZNANSTVENO POLJE:** Povijest**GRANA:** Hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest**STUDIJSKI PROGRAM:** Preddiplomski studij Povijesti Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu**GODINA I SEMESTAR:** III. godina, V. Semestar**FOND SATI:** 30 sati predavanja**NASTAVNI PREDMET:** Svijet otoka Hvara u osvit suvremenog doba**Kapetan Niko Duboković (1834.-1912.) i njegova kontekstualizacija na mikrohistorijskoj razini Jelse**

Povijest je potraga za krhotinama životnih priča koje čine naš život i našu sliku o sebi, stoga, prisjetiti se kap. Nike Dubokovića znači tragati za nekadašnjim tragovima života, koje govore, o jednom dinamičnom ljudskom iskustvu, koje je omeđeno vremenom 19. i početka 20. stoljeća u specifičnom otočnom okruženju. Ovdje se neminovno provlači i pogled odozdo, s jedne strane kao djelovanje općih povijesnih procesa na mikrohistorijskoj razini a s druge strane ukazuje se na lokalne inicijative, odnosno, na događaje i osobe, koji su davali presudne impulse u oblikovanju jednog razdoblja.

U ovome izlaganju biti će akcentirane tek one bitnosti iz života kap. Nike Dubokovića, koje označavaju prekretnice, sagledane u kontekstu njegova vremena.

Rođen je 1834. godine u imućnoj posjedničkoj obitelji, od oca Ivana i majke Marije (rođ. Doimi de Lupis). Obitelj Duboković akumulirani kapital iz poljoprivrede sredinom 19. stoljeća ulaže u kupovinu teretnih jedrenjaka,

Većina tih brodova nabavljena je pedesetih godina 19. stoljeća (riječ je o 13 raznovrsnih teretnih jedrenjaka, od najmanjih peliga do najvećih barkova, jedan dio njih je bio u potpunom vlasništvu obitelji Duboković a ostali u određenom karatnome dijelu). Nema dvojbe, da su braća Ivan i Ante Duboković (otac i stric Nike) na vrijeme prepoznali rastuću konjunkturu brodarstva u tadašnjoj austrijskoj pokrajini Dalmaciji, a čijem je ubrzanom razvoju doprinjelo i osnivanje Centralne pomorske vlade u Trstu 1850. godine.

Sve skupa to je preodredilo i buduće zvanje mladoga Nike Dubokovića, koji je nakon završene gimnazije upisao nautičku školu u Trstu, a 1857. godine pri Središnjoj pomorskoj vladi položio ispit za kapetana duge plovidbe. Time je, u dvadeset i trećoj godini postao zapovjednik obiteljskog brika *Genitor Nicolo*, čija je izgradnja završena 1855. godine u korčulanskom brodogradilištu po narudžbi njegova oca Ivana.

Glavni pravci plovljenja jelšanskih jedrenjaka usmjereni su prema Crnome moru do ušća Dunava ali i ruskim lukama, odakle su dovozili jeftinije rumunjsko žito i kukuruz na otok Hvar. Zatim pravci prema Pelagijskim otocima između Malte i Afrike, odakle su dovozili soljenu ribu i prodavali je po Jadranu, Lepantu i crnomorskoj obali. Treći pravac je bio onaj koji je povezivao evropski kontinent sa Sjevernom i Južnom Amerikom, gdje su najčešće angažirani kao prijevoznici za treće osobe. Četvrti pravac Dubokovićevih jedrenjaka je i plovidba oko Afrike u Indijski ocean.

Za vrijeme Velike konjunktore vidimo da bark „Giovanni D.“ više puta plovi izravno za Francusku sa punim teretom vina, gdje su postizali visoko profitabilne iznose u trgovini dalmatinskim vinom. Veliki plasman hvarskih vina odvijao se preko Rijeke i Trsta, glavnih pomorskih središta Austro-Ugarske Monarhije.

U vezi s tim pomorskim poduhvatima, primjerice, plovidba od Jelse do Lampeduse trajala bi 10-12 dana, a kupljenu ribu (srdele i alaci) od tamošnjih talijanskih ribara solili su na brodu ili barakama u barile, koje su potom prodavali po jadranskim lukama i Lepantu. Međutim, prema Lampedusi ne plove samo veći brodovi, poput logera „Brat Antun G.“ od 78t i škunera „Brat Antun“ od 64t, nego i oni manji pelizi „Baron Rodić“ od 36t i „Sklad“ od 27t, kojima je to bila riskantna plovidba s obzirom da je riječ o otvorenom moru. Pored toga, plovilo se i po noći, često pod teškim vremenskim uvjetima, što je iziskivalo neprospavane noći i fizičke napore. Luka Dančević navodi da su hvarski kapetani bili iskusni u terestričnoj navigaciji, koristili sekstant ili oktant za određivanje pozicije broda na otvorenome moru. Sačuvane zavjetne slike trabakula „Madonna della Salute“ i logera „Brat Antun G.“ upućuju i na opasnosti koje su ti brodovi proživjeli na moru, čija se posada u tim trenucima vjerojatno borila i za goli život.

Mješavina jezika, interesa, temperamenata, valuta u tim brodarsko - trgovačkim poslovima, nametnula je potrebu određenih znanja i vještina prilikom otkupa i soljenja ribe u Lampedusi. U tome se posebno istakao Pavao Zanković iz Jelse, koji je znao talijanski, francuski i arapski jezik. On je odlazio u Lampedusu prije hvarskih kapetana, za koje bi ugovarao količine i dinamiku poslova. S druge strane postiže se i zavidna razina u konzerviranju ribe, za koju je Vicko Gamulin (1837.-1911. g.) dobio priznanje u Beču 1902. godine.

Uključivanje jelšanskih jedrenjaka u trgovinu soljenom ribom povećalo je potražnju za drvenim barilima, koje su u Jelsi izrađivali: Niko Vidali, Luka Gamulin, Petar Scrivaneli sa sinom Dinkom, Ivan Zanković sa sinovima Pavlom i Antom i Vicko Ivanišević. Domaći bačvari nisu mogli zadovoljiti narudžbe, pa su u Jelsu dolazili majstori iz Istre i Slovenije.

Zabilješka o smrti u Anagrafima (knjigama *Obiteljsko stanje*) iz župnog ureda Jelse, poput one *umro u oceanu*, ponajbolje upućuje na neizvjesnosti i opasnosti tijekom plovidbe, odnosno da su morska prostranstva brojnima postali

grob. Na temelju te knjige, saznajemo kako je pojedine Jelšane smrt zatekla u dalekom svijetu, npr. Vicko Skrivaneli u Engleskoj (1860. g.), Ante Ostojić na u Sjevernom moru (1865. g.), Mihovil Žufić u Egiptu (1874. g.), Ante Vlahović na obali Kalabrije (1879. g.) itd.

Najveće tragedije zadesile su dva Dubokovićeva broda: bark „Genitore Nicolo“, koji je 1865. godine stradao u Atlantskom oceanu, isplovivši iz Lisabona za Cardiff. i škuner „Marieta“ koji je nestao 1871. godine kod Zanzibara. Stradala je cjelokupna posada tih brodova, i to su bili najveći gubitci u jelšanskoj jedrenjačkoj floti.

Međutim, Niko Duboković prestaje ploviti već u 27 godini života, dakle, nakon 12 godina morsku pučinu zamijenjuje stalnim boravkom u Jelsi. Doticaji sa raznim narodima i državama imali su neprocijenjiv utjecaj na njega, o tim raznovrsnim dojmovima govori „za mene je bila prava blagodat moja pomorska karijera. Došao sam u doticaj s narodima boljim i gorim od moga. Uvidio sam kako narodi moralni i radišni napreduju, a drugi propadaju“. Takva percepcija, ili bolje rečeno ritam unutarnjih procesa, združuju kod kap. Nike Dubokovića osjećaj za stvarnost i praktično djelovanje. Dr. Ivo Tartaglia ga je okarakterizirao upravo kao osobu, koja je shvaćala duh vremena.

Razlog povlačenja kap. Nike Dubokovića sa morske pučine u Jelsu, vjerojatno je bio dvojak, 1861. godine oženio se Margeritom Jakša iz Hvara ali, i zbog narušenog zdravstvenog stanja oca Ivana.

Iste 1861. godine već su se zaoštrile političke borbe oko pitanja sjedinjenja Dalmacije i Banske Hrvatske, time započinje preporodno razdoblje u kojemu se Narodna stranka zalagala za afirmaciju hrvatskog nacionalnog identiteta i pohrvaćenja javnog života.

Najsnažnije impulse preporodnome pokretu u Jelsi davale su posjedničke i brodarske obitelji te malobrojna inteligencija. Među njima najistaknutiji bio je kap. Niko Duboković, koji je 1868. g. prvi put izabran za načelnika Jelse. On će na toj funkciji ostati sljedeće 44 godine i to na temelju demokratske procedure,

dobivši uzastopnu podršku 11 puta na općinskim izborima od tadašnjeg biračkog tijela. Jelsa je bila jedina općina na otoku Hvaru koja je u kontinuitetu od početka preporoda do početka 20. stoljeća ostala pod narodnjačkom vlašću.

Iste 1868. godine kada je kap. Niko Duboković izabran za načelnika, u Jelsi svečano je otvorena Narodna čitaonica. S obzirom da je to bila prva otvorena čitaonica na otoku Hvaru, a ujedno i među prvima u austrijskoj pokrajini Dalmaciji, o njezinom značaju govori i nazočnost don Mihovila Pavlinovića, koji je u svome govoru sažeo najbitnije programske točke Narodne stranke i aludirao na autonomaše s konstatacijom „tko je dakle rođen u Hrvatskoj, a ne čuti hrvatstva, taj je vjetrogonja i hrvatski mućak“.

Novoosnovanu čitaonicu u Jelsi dr. Ante Tresić Pavičić nazvao je *svjetlom u olujnoj narodnoj borbi*. Iako treba naglasiti da je bio posve neznatan broj i utjecaj autonomaša u mjestu, pa je s pravom prof. Nikša Stančić nazvao to razdoblje u Jelsi - *preporod bez otpora*, za razliku od obližnjeg Staroga Grada i dugogodišnje vladavine autonomaša.

Iz Kronike razabiremo kako određeni trenuci kod kap. Nike Dubokovića, kao načelnika, iziskuju primjenu autoriteta i odvažnosti, ali i preuzete odgovornosti (poput slučaja kada je pomorskoj vladi jamčio svojom imovinom da će dodijeljena sredstva biti dovoljna za predviđene radove u luci)

U tome pogledu zanimljivo je i razmišljanje, prigodom njegova imenovanja za općinskog načelnika 1868. godine, gdje ističe suprostavljenost pojedinca i zajednice, kada navodi kako načelnik nije u stanju ugoditi svakome, s obzirom na različite namjere, interese, ljudsku taštinu i nastavlja „ako koga načelnik kazni globom, ako ga zove na javnu korist na radnju, jao ga njemu ako je koja stvar zapuštena, ako nije odmah opravljena viče se na načelnika bez da se promisli ima li općina sredstava namijenjenih za tu svrhu“.

Svjestan je težine preuzete funkcije, koja otima mir, što ga je prije uživao kao posjednik i brodovlasnik - jer kako navodi: „nije se dotada bavio tuđim poslovima i zato sam živio u miru i ljubavi sa svakim“. Sada će morati podrediti

svoje slobodno vrijeme javnoj službi, dosljednom izvršavanju zakona prema svima i na kraju zaključuje svoj govor, u kojemu sažima sva svoja buduća nastojanja, odnosno cijeloživotna, u najdubljem smislu riječi „(...) kažimo puku da njegovo blagostanje i napredak nam leži na srcu, i tada će nas puk, ljubiti, poslušati, sljediti i štovati“.

Kapetan Niko Duboković svoje političko djelovanje nije sveo na retoričko domoljublje, već je ustrajno radio na materijalnom i kulturnom uzdizanju Jelse. Poznata je njegova uzrečica „kako narod prazna džepa teško bude vedra čela“. Čvrstoći njegovih stavova doprinjela je činjenica da je bio materijalno neovisan, često je i vlastita sredstva ulagao za napredak Jelse.

I zaista, tijekom dugogodišnjeg načelnikovanja kap. Nike Dubokovića, Jelsa se progresivno razvija, napreduje u gospodarskom, kulturnom i urbanističkom pogledu. Ponajprije nastavio je s uređenjem jelšanske luke (koju je započeo njegov otac – isušio močvarno područje 1840.-1860. g., dovršio sjeverni lukobran *Pumpurela* 1866. g.) što je bilo nužno radi otvaranja novih perspektiva razvoja samog mjesta.

Međutim, njezino uređenje proteglo se na cijelu drugu polovicu 19. stoljeća, južni lukobran (Kanun) završen je 1868. godine, podignut je svjetionik 1871. godine, ostali dijelovi obale najvećim dijelom su prošireni i obzidani šezdesetih i osamdesetih godina, a posljednji su dovršeni početkom 20. stoljeća. Vanjski lukobran završen je 1907. godine.

Sve je to naposljeku rezultiralo pretvaranjem nekadašnje neupotrebljive obale za lučki promet u funkcionalnu luku, u koju su počeli pristajati brodovi veće kabotaže, pogotovo u razdoblju vinske konjunktore (od 1867. do 1892. godine) kada dalmatinska vina pored plasiranja na austrougarska tržišta, velikim dijelom su se izvozila na francuska i talijanska tržišta po visokim cijenama.

Međutim, sva ova nastojanja oko uređenja jelšanske luke sredinom šezdesetih godina 19. stoljeća naišla su i na drugačije stavove, odnosno neskolonosti prema povećanju lučkog potencijala ovoga mjesta u odnosu na

susjednu Vrbosku. Stoga je tadašnji župnik Vrboske Luka Lučić uz potporu načelnika Franičevića pokušao zaustaviti investiranje Pomorske vlade u Jelsi. Isticali su kako su radovi na izgradnji lukobrana bez produbljiivanja njezinog gaza rasipanje državne blagajne, kako je jelšanska luka izložena opasnim vjetrovima bure i kako joj pripadaju uglavnom manji brodovi, dok oni veći od obitelji Duboković gotovo rijetko pristaju u matičnu luku. Načelnik Niko Duboković svoje zauzimanje konkretizirao je angažmanom stanovnika Jelse koji su i sami novčano doprinjeli 1365 fiorina, kao i on osobno u iznosu od 500 fiorina za uređenje luke. Pomorska vlada u Trstu uz preporuku Ivana Zeševića prihvatila je ovu inicijativu i poduprla je s 5494 fiorina.

U jelšanskoj luci već od sedamdesetih godina pristaju razni parobrodi, npr. 1876. godine talijanski parobrod je ukrcao 700 bačava vina, 1884. g. norveški parobrod ukrcao 300 bačava vina, a francuski 575 bačava vina, 1885. g., engleski parobrod je ukrcao 480 bačava vina, 1888. g. švedski parobrod je ukrcao 542 bačve vina.

Ubrzo počinju i druga parobrodi društava Austrijskog Loyda, *Dalmatie, Rismonda, Topića, Adrie, Jadrana itd.*

Uređenje luke, koliko je otvorilo mogućnosti za plasiranje vlastitih proizvoda na vanjska tržišta, toliko je doprinjelo novom urbanističkom oblikovanju Jelse, odnosno povećanju javnih površina operativne obale i formiranju općinskog parka.

Nakon uređenja luke pristupilo se 1903. godine kanaliziranju potoka iz smjera Vratnika i Duboke i reguliran onaj iz Svirača, da bi se pred mjestom svi spojili u jedan vodeni tok – jer su se dotada slijevale velike količine vode i ugrožavale mjesto poplavama, kao što je to bio slučaj 1891. godine kada je vodena bujica srušila dio obale i poplavila kuće u Maloj Bandi.

Tijekom druge polovice 19. stoljeća popločane su brojne ulice u mjestu, obnovljeni ili dograđeni sakralni objekti (1863. g. sagrađena je zapadna lađa crkve Gospe na Račiću i zvonik, 1879. g. rekonstrirana crkva tvrđava i podignut

zvonik), sagrađena nova zgrada pučke škole, uvedena noćna rasvjeta, hortikulturno uljepšano mjesto, sagrađen Općinski dom 1895. godine. U tome razdoblju osnovano je povjerenstvo Matice Hrvatske (1871. g), poštanski ured, lučki ured, ljekarna pokrenuto društvo „Pučka prosvjeta“ (1904. g.).

Niko Duboković također obavlja transformaciju obiteljskog obrta u dioničko društvo, osnivanjem tvrtke *N. A. Duboković*, koja je 1872. godine upisana u trgovački registar. Godine 1882. otvara vlastiti Parni mlin za mljevenje pšenice i pogon za izradu tjestenine. Uvodi suvremeno podrumarstvo s hidrauličnim tijescima, cemetno-staklenim bačvama. Iz Pariza nabavio kotao za destilaciju konjaka i rakije. Uvodi suvremenu obradu zemlje (oranje plugom) i zaštitu vinove loze - sumporom. Jedrenjake zamijenjuju dvama parobrodima (Veljko i Nad)

U 42 godini života izabran je za zastupnika u Dalmatinski sabor u Zadru. Svoj program sažeo je u: „vjernost vladaru, ljubav prema narodu i njegovu jeziku, poštovanje prema vjeri, štedljivost u troškovima i snošljivost prema političkim protivnicima“. Zastupničku dužnost obavljao je u tri mandata, od 1876. do 1895. godine. Oportunizam Narodne stranke teško je podnosio, pa je 1895. godine istupio iz njihovog kluba u Dalmatinskom saboru, koji nije glasovao za pravašku adresu o ujedinjenju hrvatskih zemalja. Česti kontakti kao i prijateljevanje s istaknutim pojedincima toga vremena (Lukom Botićem, Gajom Bulatom, Vidom Morpugom, Natkom Nodilom, dr. Franjom Račkim, povjesničarom dr. Tadam Smičiklasom, dr. Antom Tresićem Pavičićem, Antom Trumbićem, Franom Supilom, don Franom Bulićem i drugima) govori o krugu ljudi s kojima je razmjenjivao svoje ideje i stremljenja u duhu tadašnjih nacionalnih gibanja. Nema sumnje, da je kap. Niko Duboković svojom osobnošću i djelovanjem ostavio značajan trag među svojim suvremenicima, dr. Ante Tresić Pavičić opisao ga je kao razboritu i pronicavu osobu, dr. Ivo Tartaglia spominje ga kao starca mladenačkog srca i naprednog duha a Frane Supilo kao čovjeka nepokolebljive vjere u svoje ideale.

Od početka devedesetih godina 19. stoljeća kap. Niko proživljava najteže životne udarce, najprije smrt 1892. g. sina Antuna u 17 godini, zatim dvije godine poslije brata Antona koji je iznenada preminuo 56 godini života, 1901. smrt muža kćeri Mice odvjetnika dr. Ante Machieda u 48 godini života koji je ostavio šestero malodobne djece i naposljetku 1904. godine smrt supruge Margarite u 61 godini života, kada u Kronici zapisuje „iz dubine rastuženog srca“ da je živjela s njime 43 godine, 3 mjeseca i 5 dana“.

Zatvaranjem francuskoga tržišta koncem osamdesetih godina 19. stoljeća i stupanjem na snagu *vinske klauzule* u veljači 1892. godine, cijene vinu su počele rapidno padati. Njezine posljedice već su se osjetile iste godine na otoku Hvaru. U općinama Stari Grad i Jelsa bijelo vino se prodavalo po 12,5 forinti, što je bio značajan pad u odnosu na prethodnu 1891. godinu kada se prodavalo do 23 forinte. Pad cijena evidentan je i kod drugih vrsta vina, crno je palo sa 13 na 7,5 forinti.

Zbog pojave filoksere u jelšanskoj općini početkom 20 stoljeća. Počinju se vaditi stari vinogradi i podizati novi, s američkom lozom, što je iziskivalo nove troškove i nedostatak prihoda dvije do tri godine, dok se vinograd ne uzgoji do prvoga uroda. Kap. Niko Duboković podiže rasadnik američke loze u sataklenicama sa centralnim grijanjem, i besplatno je podijelio 1906. godine oko 25.000 sadnica.

Brodarenje na jedra ostaje rentabilno do konca osamdesetih godina 19. stoljeća, kada započinje krizno razdoblje, koje će kulminirati početkom 20. stoljeća. Većina jelšanskih jedrenjaka tada više ne plovi, ostaju tek njih nekoliko loger „Posedion“, pelig „Sklad“, kuter „Mica“. Prodaja jedrenjaka najintezivnija je devedesetih godina 19. stoljeća, tada su Dubokovići prodali bark „Ivan D.“ i brik škuner „Marieta D.“, Mice Zufić 1906. prodao je loger „Posedion“,

Kriza brodarenja na jedra devedesetih godina dostiže svoj puni vrhunac, a to se odrazilo i na smanjenje broja pomoraca u Jelsi, kada je od 1890. do 1900.

godine izdano svega 33 Pomorske knjižice. Što je predstavljalo 60% manje izdanih Pomorskih knjižica u odnosu na osamdesete godine. Taj negativni trend najočitije se nastavio i početkom 20. stoljeća, kada je prvih šest godina izdano svega 7 Pomorskih knjižica.

Jelsa krizu je daleko bolje podnijela za razliku od susjednog Staroga grada, koji je od 1890. do 1910. godine izgubio 917 stanovnika, a Jelsa je u istome razdoblju imala prirast za 41 stanovnika. Dakle, unatoč recesivnim kretanjima nije bilježila demografski pad, tome je očito doprinjela i činjenica da su počeli s obnovom vinograda prije nego se filoksera pojavila u općini (tome ide u prilog podizanje rasadnika kod Dubokovićevih s američkim podlogama), istodobno koncentracija jedrenjaka bila svedena tek na nekolicinu jelšanskih obitelji, među kojima su Dubokovići jedini uspjeli jedrenjake zamijeniti parobrodima.

Životni put kap. Nike Dubokovića završava 1912. godine. Unatoč dobi od 76 godina, nije mirovao, pa je zadobio upalu pluća na povratku iz Zadra - od čega je ubrzo i umro.

Govor općinskog prisjednika Luke Dančevića na sprovodu kap. Nike Dubokovića akcentira zemni odlazak čovjeka čija je neiscrpna životna aktivnost obilježila cijelu epohu druge polovice 19. i početka 20. stoljeća, koji je nekadašnje ribarsko i težačko naselje preoblikovao u gradić s prepoznatljivom urbanom fizionomijom i gospodarskom aktivnošću, čiji su materijalni napredak osjetili svi društveni slojevi. Kap. Niko Duboković uspio je kanalizirati društvenu energiju u tome smjeru – pa je za to razdoblje karakteristično i jedinstvo Jelšana na postizanju tih ciljeva.

Arhivska ostavština kap. Dubokovića predstavlja prvorazredno vrelo podataka, s kojim se nedvojbeno otvaraju nove perspektive Jelse i bitno proširuje zavičajni povijesni kontekst, ali i povijesti svakodnevice, te socijalne i obiteljske povijesti. Njezin potencijal nedvojbeno će tek postati predmet budućih istraživanja u rasvjetljavanju mentaliteta vremena, socijalnog,

političkog i moralnog aspekta djelovanja kap. Nike Dubokovića, čiji životni put dosadašnjim bibliografskim uradcima još uvijek nije iscrpljen.

Spomenik kap. Niku Dubokoviću postavljen u Jelsi 1923. g. (rad kipara Ivana Rendića), koji je 1932. godine bio oštećen (miniran), te ponovo postavljen 1933. g., ali, 1948. godine skinut i 1990. g. konačno vraćen na svoje prvotno mjesto u praku.

Bibliografija:

Duboković Nadalini N - Berić D, Iz korespondencije kap. Nike Dubokovića : prilog 100-god. Narodnog preporoda u Dalmaciji, Izdanje Pedagoške akademije, Split 1963.

Dančević L, Pomorci i brodari Jelse u narodnom preporodu Dalmacije 19-og stoljeća : povodom 60-godišnjice smrti kap. Nika Dubokovića, Rijeka 1972.

Domazet M., Sutton flote jedrenjaka Staroga Grada, Zagreb 2004.

Duboković Nadalini N., Odabrani radovi, Split 2001.

Jelsa u Hrvatskom narodnom preporodu Dalmacije, Jelsa 1994.

Kronika kapetana Nike Dubokovića, Jelsa 1998. g.

Oliver F., Pomorci otoka Hvara 1871. - 1964., Split 1964.

Peričić Š., Gospodarska povijest Dalmacije od 18. do 20. stoljeća, Zadar 1998.

Stančić N., *Otok Hvar u vrijeme hrvatskog narodnog preporoda u XIX. stoljeću, Otok Hvar (Zbornik radova, urednik Miro A. Mihovilović), Zagreb 1995.*

Fotografije - Arhiv obitelji Duboković Nadalini